

רבי ישראל מסלנט – הרב אליעזר מלמד

לקראת יום פטירתו של רבי ישראל מסלנט (תק"ע-תרמ"ג - 1883-1810), אשר חל בכ"ה שבט, נעסוק מעט בדמותו הגדולה.

גדול בין גדולים וחרیف בין חריפים וגאון בין גאונים היה ר' ישראל מסלנט, אולם בהדגשתו המיוחדת את המוסר תוך שימת לב למצוות שבין אדם לחברו, היה ר' ישראל מיוחד. על ידי פעילותו והשפעתו העצומה קמה תנועת המוסר. גם מי שלא קיבלו את דרכו המיוחדת לא יכלו שלא להעריכו, שהרי לא רק בשטח המוסר היה גדול, אלא גם בתור תלמיד חכם מופלג התפרסם. ולכן פעילותו החינוכית הכבירה נטעה שורשים עמוקים בלב רבים מגדולי התורה שבדור, ועד היום מתבשמות רבות מן הישיבות מאור מוסרו הטוב.

כדי לעמוד על אישיותו אלקט מעט מהדברים שהובאו בספר המצוין 'תנועת המוסר' של הרב דב כץ.

נעוריו

ר' ישראל נולד בשנת תר"ע (1810), בעיירה זגר שבפלך קובנא שבליטא. אביו ר' זאב היה תלמיד חכם גדול, ובצעירותו לימד תורה לילדים, ובתוכם לימד גם את בנו. כישרונותיו של הבן היו מופלאים, וכבר בגיל עשר דרש פלפולים חריפים בפני קהל הלומדים. אביו, שהכיר בגודל כישרונותיו, לא היה מרוצה כל כך, כפי הנראה, מדרך לימודו המפולפלת מדי, ובהגיע בנו לגיל 12 שלחו ללמוד אצל אחד מגאוני הדור, רבה של סלנט, הרב צבי ברוידא, שהתפרסם בשכלו הישר, בעמקנותו ובפשטותו.

סביב הרב צבי ברוידא התרכזו לומדים מופלגים, שלימים התפרסמו כגדולים בישראל. והילד ישראל היה יושב ביניהם ולומד בשקידה עצומה, עד שנעשה בקיא וחרیف בכל הש"ס.

הרב צבי ברוידא חייב במיוחד את הילד הצעיר. מספרים שפעם הגיע רב גדול אל ר' צבי, וראה אותו מלמד תורה לילד העומד על כסא. שאל האורח

את ר' צבי בתימהון: "וכי נעשית מלמד דרדקי (תינוקות)?" השיב ר' צבי, הילד הזה אינו דרדק, הוא "אלפסי קטן". היינו בקי וחריף בש"ס.

התפעלותו וזהירותו של ר' עקיבא איגר

בהיות ר' ישראל בן 14 חיבר קונטרס חידושי תורה, ועל פי עצתו של רבו ר' צבי ברוידא, שלחו לגאון הדור, רבי עקיבא איגר, כדי שיחווה את דעתו על דרך לימודו. אבל ר' עקיבא לא השיב דבר. לימים יהודי אחד מסלנט הזדמן לפוזנא, עירו של ר' עקיבא איגר, ועל פי בקשת ר' צבי נכנס לדרוש בשלומו של ר' עקיבא. בהזדמנות זו סיפר לו ר' עקיבא כי קיבל קונטרס מופלא שכולו "גאוניות שבגאוניות", אבל הוא הסתייג מלהשיב לו בתשבחות, כפי המגיע לו, מפני שהיה תמוה לו מדוע פנה אליו ממרחק כאשר בעירו שוכן כבוד גאון כר' צבי ברוידא. ושמא אותו נער נמצא עם ר' צבי ביחסי התנצחות, וכל כוונתו אינה אלא לנצל את תשובת ר' עקיבא על מנת לקנטר את ר' צבי. ותוך כך למדנו על גאוניותו של ר' ישראל הצעיר ועל חכמתו ורגישותו של ר' עקיבא איגר.

שנות גידולו בתורה

בהיותו כבן 14 שידכו אביו עם נערה מצאצאי השל"ה הקדוש, שאביה הבטיח לסייע בפרנסתם כדי שר' ישראל יוכל להמשיך להתגדל בתורה. ואף שיכול היה האב למצוא לבנו העילוי חותן עשיר מופלג, שיבטיח לו נדוניה גדולה בהרבה, העדיף האב מחותן שבלט במידותיו הטובות.

כ-18 ישב ר' ישראל בסלנט ועסק בתורה, בעוד אשתו עסקה במסחר ודאגה לפרנסת הבית. באותן שנים ביקש ממנו ר' צבי שיאמר שיעורים בבית המדרש, וכבר אז "החל להגיד חידושי תורה ופלפולים, לבלול כל הש"ס והתוספות כמרקחה בחריפות נוראה מאוד, והראה נפלאות, אשר גדולי הזמן השתוממו על המראה הגדול הזה" (כפי שכתב ר' יצחק בלזר).

התקשרותו ללימוד המוסר

אף שהצליח מאוד בתלמודו, היה ר' ישראל הצעיר דואג בליבו ומחפש את ייעודו בעולם. מטבעו היה חוקר ומחפש, לא מוכן ללכת עם הזרם, אלא מחפש את הדרך השלימה לתיקון עולם. אחד המיוחדים שבתלמידי החכמים שלמדו אז בסלנט היה ר' זונדיל (תקמ"ח-תרכ"ו), שהיה חכם וחסיד, פרוש וצנוע. הליכותיו בקודש משכו את ליבו של ר' ישראל, והוא החל להתקרב אליו עד שנעשה בן בית אצלו. פעם אחת, כאשר הבחין ר' זונדיל בסערת רוחו של הגאון הצעיר ר' ישראל, פנה אליו ואמר: "ישראל! למד מוסר ותהא ירא שמים".

מאז דבקה נפשו של ר' ישראל בר' זונדיל. הוא הכתירו לרבו, שימש אותו ולמד ממנו דרכי יראה ומוסר, וכך המשיך לדבוק בו עד שר' זונדיל עלה לירושלים, בשנת תקצ"ח. באותו זמן היה ר' ישראל כבן 28.

קביעת דרכו

בכל אותן השנים המשיך ר' ישראל לחקור ולברר את דרכו. מספרים שבמשך שנתיים וחצי עסק בחקירת היהדות על פי מקורות הש"ס, בבלי וירושלמי. הוא לא סמך על דעת אחרים, אף על גדולים וקודמים ממנו, אלא בדק וחקר אחרי כל דבר מתוך הכרתו ונסיונו הוא.

כך גם לגבי שיטת לימודו. בשלב מסוים התנגד לשיטת הפלפול שהיתה רווחת אז, שכן מתוך נסיון ילדותו חשש שהיא עלולה להסיט את הלומד מהאמת לשם התפארות. וכך למד במשך תקופה בדרך הפשטות. אולם לאחר זמן קצר חזר בו, והכיר שגם בדרך הפשטות יש חשש של טעות וגאווה, וחזר לתמוך בשיטת הפלפול כדי לפתח על ידה את יכולת הלימוד והעמקה.

כך גם לגבי דרכו בעבודת ה'. בתחילה חפץ להיות צדיק נסתר. הוא למד להתפלל במהירות כמו עגלון ותוך כך להספיק לכוון את כל הכוונות. הוא התחיל לשנן ש"ס עם מפרשים בעל פה, כדי שימצא לעצמו פרנסה ויוכל להמשיך לשנן את תלמודו גם במשך עבודתו. הוא כבר הספיק לשנן באופן זה כחצי מהש"ס. אולם לאחר זמן קצר חזר ונמלך בדעתו, והחליט כי הוא מחויב לצאת ולהשפיע על בני דורו, לעודד ולתקן. ולא עוד אלא שלימים היה מבקר נמרצות את הצדיקים שאינם דואגים לתיקון הדור.

הוא ביקר את מצב היהדות, ראה את המצוות שנעשות כמצוות אנשים מלומדה, בלא שימת לב, בלא הבנת העניין. ובמיוחד ראה עד כמה מוזנחות המצוות שבין אדם לחברו, כאילו היהדות היא רק מסורת ולא תורה אלוקית וחזון לתיקון עולם. הוא הגיע למסקנה שרק על ידי הגברת לימוד המוסר, בהכרת דרכו של האדם בעולם, ובבירור מידותיו ותיקונם, תבוא גאולה לאדם, לישראל ולעולם.

התחלת פעילותו

הוא הציב לעצמו מטרה גדולה, לעורר מהפיכה בישראל, להסב אחור את גלגל הירידה הרוחנית, ולשנות את פני הדור. אולם ידע שבלא שיכירו בגדלותו התורנית לא יוכל להשפיע, ואחר מלחמה פנימית קשה החל לגלות את עצמו. הוא היה מסבב בעיירות ודורש בפלפולי תורה, ושמו נישא בפי כל כגאון מיוחד. יחד עם שיעוריו העמוקים היה דורש בענייני יראה ומוסר, ומעורר את הציבור לתשובה.

באותו זמן התערער מצב בית מסחרה של אשתו, והוא נאלץ למצוא מקור פרנסה למשפחתו. מסיבות שונות החליט שאינו מתאים לתפקיד רבנות. כפי הנראה הרגיש שאינו יכול לכבול עצמו לתפקיד הרבנות של מקום מסוים, כאשר מוחו קודח במחשבות על תיקון הכלל, ועליו להיות מוכן ומזומן תמיד לכל משימה כללית שיחליט להתמסר לה.

בשנת ת"ר, בהיותו כבן שלוששים, הגיעה אליו הצעה שמצאה חן בעיניו, לשמש כר"מ וראש ישיבה בווילנה. כשמונה שנים חי בווילנה, ושיעוריו החריפים ומלאי הבקאות הבעיות ממש את לב שומעיהם. מספרים על גדולי תורה שנפגשו עמו וחלשה דעתם, שנדמו בעיני עצמם כננסים מול ענק.

הפצת המוסר

תוך כך החל לפרסם את דרכו בלימוד המוסר, והיה מחזר על בתי מדרשות ובתי כנסיות ומוסר בהם שיעורים, ומתוך כך מעודד את הלומדים ואת בעלי הבתים להקדיש זמן חשוב ללימוד מוסר.

והיו שהתנגדו לו, שהיאך הוא קורא לשנות מסדרי הלימוד המקובלים, ואף פעלו באמצעים שונים כנגדו. פעם סוכם שיעביר שיעור באחד מבתי המדרש שבווילנה בפני למדנים חשובים. כמנהג אותם הימים, מוסר השיעור היה תולה דף של מראה מקומות מכל הש"ס והפוסקים אשר בעזרתם רצה לבאר סוגיה עמוקה. וכל הרוצה להבין את עומק השיעור, היה צריך להכין את עצמו על ידי העיון באותם המקורות המצוינים בדף. אולם כמה פרחים חמדו לצון, ומיד לאחר שר' ישראל תלה את הדף של מראה המקומות על פתח בית המדרש, החליפוהו בדף אחר, וציינו בו מקורות שונים לחלוטין. לומדי וילנה התכוננו כמובן על פי מראה המקומות המזויף. הם אמנם התפלאו ולא הבינו את הקשר שבין מקור אחד למשנהו, אולם חשבו שאולי ר' ישראל, שנודע כחריף, מצא איזה קשר בין כל המקורות הללו.

כשהגיע ר' ישראל לבית המדרש, הגישו לפניו את דף מראה המקומות, והנה נוכח להפתעתו כי הדף הוחלף, וכל הנאספים סבורים כי נושא השיעור אחר לגמרי ממה שתכנן. במצב כזה, תלמיד חכם ואפילו גאון, היה נאלץ להתנצל, ולמרות אי הנעימות להודיע על ביטול השיעור, מפני שאינו יכול להעביר שיעור עמוק על מראה המקומות המזויף.

אולם ר' ישראל שהיה דקות ספורות והרהר, ומיד לאחר מכן פתח את פיו, וללא שום הכנה נתן שיעור עמוק שהרעיש את לב שומעיו, על מראה

המקומות המזויף. בכוח שכלו החריף וגודל בקיאותו הצליח לקשר ולחבר את כל המקורות המצוינים בדף, וכל זאת ללא הכנה מוקדמת.

לאחר שנים סיפר אחד מתלמידיו, שבאותו זמן שר' ישראל שהה לפני השיעור, לא על השיעור הוא חשב, כי גאונותו היתה מופלגת כל כך עד שהיה יכול להמציא מיד שיעור חדש על מראה המקומות המזויף. אלא שהוא חשש, אולי יש בכך גאווה, שיראה שהוא יכול למסור שיעור על נושא שלא הכין. אולם מצד שני, אם יודיע כי השיעור מבוטל, יש לחשוש שיחס הכבוד לשיטתו המוסרית ייפגע. ולכן החליט להעביר את השיעור, שעל ידו נודע ברבים עד כמה הוא בקיא וחריף בכל שטחי התורה.

הדגשת המצוות שבין אדם לחברו בדרשותיו

ר' ישראל ראה את ההזנחה ביחס למצוות שבין אדם לחברו, שהן יסוד התורה, כפי שאמר רבי עקיבא על מצוות "ואהבת לרעך כמוך" שהיא כלל גדול בתורה (ספרא ויקרא יט, יח), וכפי שאמר הלל הזקן לאותו הגר: כל מה ששנא עליך אל תעשה לחברך, זוהי כל התורה כולה על רגל אחת (שבת לא, א).

בדרשותיו התאמץ לשנות את סולם הערכים של שומעיו, ולהעמידו על פי הדרכתה המקורית של התורה. דרשותיו היו חודרות לעומק הלב. הוא היה מדבר בהתרגשות עצומה, וכשהיה מתאר את סבלותיהם של העניים, היתומים והאלמנות היה ממש בוכה. ולעיתים היה נאלץ להפסיק את דרשתו מרוב התרגשות, ורק לאחר כמה דקות היה יכול להמשיך לדבר. כמוכן ששיחות אלו היו עושות רושם כביר על כל שומעיהן.

המעבר לקובנא

בשנת תר"ט, בהיותו כבן 39, עבר ר' ישראל לקובנא, שאף היא היתה מהערים החשובות שבליטא. יש אומרים שסיבת עזיבתו את וילנה היתה

קשורה לבקשתם של משכילי וילנה, שילמד בבית המדרש לרבנים שיסדו באותם הימים בוויילנה. בתחילה התלבט ר' ישראל בעניין, אולם לבסוף הגיע למסקנה שלא יוכל לכוון את בית המדרש כפי הבנתו, ומאידך לא רצה להתקוטט עימם, ועל כן העדיף לעבור למקום אחר.

באותם הימים החלה השפעת המשכילים החילונים להתפשט לליטא. ואף שרק מעטים נמשכו אחריהם, ר' ישראל הבחין בעוצמת המשיכה של התנועה החילונית המודרנית, והכיר בסכנה הנשקפת ממנה ליהדות אם לא תשכיל להתמודד עמה. מתוך כך התחזק עוד יותר בהכרת ערכו של רעיון תנועת המוסר, ובחשיבות העמדת המצוות שבין אדם לחברו במקומם הראוי להם.

לעומת פעילותו בוויילנה, שהיתה מכוונת לכל שדרות הציבור, בקובנה התרכז ר' ישראל יותר בהעמדת תלמידים. הוא שימש כראש ישיבה בבית מדרשו של אחד מעשירי העיר, ר' צבי נבייזר. תלמידים אלו, יחד עם התלמידים שהעמיד בוויילנה, המשיכו כל ימיהם להיות קשורים לרבם ולתורתו, והם שהמשיכו והפיצו את תנועת המוסר בכל רחבי ליטא והסביבה. כתשע שנים פעל ר' ישראל בקובנא.

במה להיזהר באפיית המצות

פעם, כששאלוהו תלמידיו לפני אפיית המצות, לאיזה חומרות ודקדוקים הם צריכים לשים לב. ענה: צריכים אתם להיזהר שלא לצעוק על היתומות והאלמנות שלשות את הבצק, שכן האיסור לענות יתום ואלמנה חמור מהדקדוקים שנוגעים לחשש חימוץ.

כדי להבין את הדרכתו צריך לדעת, שבאותם הימים היו לשים את הבצק בידיים, ובעלי המאפיות היו צריכים, תוך זמן קצר יחסית, להכין מצות לכל היהודים למשך כל הפסח. לשם כך היו היתומות והאלמנות, שלא היתה להן מלאכה קבועה, משכירות את עצמן לעבודה רצופה של כ-15 שעות ביממה. והמשגיחים, מתוך דאגתם לכשרות המצות, היו מאיצים בהן מאוד שילושו במהירות, למרות עייפותן.

שהותו בגרמניה ונדודיו להפצת המוסר

בשנת תרי"ח, בהיותו כבן 48, העביר ר' ישראל את עיקר פעילותו לגרמניה. ומעת לעת היה מגיע לעיירות ליטא, וממשיך לעודד את תלמידיו ואת הציבור ללמוד מוסר ולתקן את המידות. פעמים שהיה שווה מספר שבועות ולעיתים אף חודשים במקום מסוים, וכשהרגיש שגמר את תפקידו שם, היה חוזר למקום לגרמניה. (בעז"ה בפעם אחרת נרחיב מעט בסיבת נדודיו לגרמניה, דבר שהפליא מאוד את כל מכיריו).

מסירותו למען הכלל

בשנים הרבות שפעל במערב אירופה, אשתו התגוררה בוויילנה אצל בתם וחתנם, ר' אליהו אליעזר גרודנסקי (שהיה אחד מגדולי תלמידיו של ר' ישראל). וכדי לשהות מעט עם אשתו היה ר' ישראל מקפיד לבוא מעת לעת לוויילנה. בשנת תרל"א נפטרה אשת נעוריו, שהיתה מסורה לכל פעילותו. עד סוף ימיו המשיך להתאבל עליה. לאחר מכן המעיט ר' ישראל להגיע לליטא, וקבע יותר את מושבו בברלין ובעוד כמה ערים במערב אירופה.

מעולם לא שם ליבו למצבו החומרי, לא אסף רכוש ולא אבה לקבל מתנות מבשר ודם. ורק מתלמיד אחד, ר' אליהו לוינזון, הסכים לקבל קצבה מועטה, כדי שיוכל להחזיק מעט את משפחתו ולקיים את עצמו, ויוכל להמשיך בפעולותיו למען כלל ישראל. עשירים רבים הציעו לו תמיכה נדיבה, אך הוא עמד על דעתו וסרב לקבלה.

הנהגתו כאורח

כבוד גדול היה לארח את הצדיק המפורסם ר' ישראל, ולכן בכל פעם שהיה יוצא למסעותיו למען כלל ישראל היו תלמידיו, שכמה מהם היו עשירים, מחזרים אחריו להזמינו אל ביתם. ופעם, כשאחד העשירים הזמינו לסעודת

ליל שבת, שאלו ר' ישראל: "והיאך סדר הנהגת הארוחה בביתך? " השיב לו העשיר: "ברוך ה' הנני מהדר בכל ענייני הכשרות, המבשלת שלי היא אלמנה של תלמיד חכם, וגם אשתי מפקחת על עבודתה, ובשעת הסעודה אני מרבה בשירות ותשבחות לה', ועוסק בדברי תורה, כך שהסעודה נמשכת כשלוש שעות".

הסכים ר' ישראל להתארח אצלו, אולם תנאי אחד התנה עמו, שכל הסעודה תנוהל על פיו, וזמנה יקוצר לפחות משעה. העשיר, שרצה מאוד לארח את ר' ישראל, הסכים בלית ברירה לתנאיו. וכך, תיכף אחר המנה הראשונה ביקש ר' ישראל שיביאו את המנה השנייה, ואחר כך את השלישית, וכמעט ולא הספיקו לומר זמירות ודברי תורה, וכבר ביקש ר' ישראל לברך ברכת המזון.

לפני הזימון פנה בעל הבית לאורחו הנכבד ושאלו: "למדנו רבנו, איזה פגם מצאת בהנהגת שולחני, שרצית שנקצר כל כך במשך הסעודה?" ר' ישראל לא השיב, אולם ביקש להזמין את האלמנה המבשלת, ופנה אליה ואמר: "אנא סלחי לי על אשר עייפתי אותך הערב, ובגללי נאלצת למהר ולהגיש במהירות מנה אחר מנה". בכתה המבשלת ואמרה: "ברכות יחולו על ראש הרב, הלוואי וכבודו יתארח כאן בכל שבת. בעל הבית שלי, ישמור אותו ה', רגיל להאריך בסעודתו עד שעה מאוחרת, ואני שפחתך, רגלי כושלות מעבודת השבוע ובקושי אני מצליחה להגיע הביתה, וילדי היתומים כבר נרדמים. הפעם אולי עוד אזכה לראותם לפני שיירדמו, ואספיק לישון ולנוח מעט מעבודתי הקשה".

פנה ר' ישראל אל העשיר ואמר: "זאת התשובה לשאלתך. אמנם הנהגת שולחןך נאה מאוד, אך כל זה בתנאי שאיננה פוגעת באחרים".

אימתי להדר בנטילת ידיים

פעם כשביקר ר' ישראל בקובנה, ראהו מארחו והנה הוא מקמץ מאוד במי נטילת הידיים. שאלו המארח: "והרי הלכה פסוקה היא שראוי להדר וליטול את הידיים בשפע, ואם כן מדוע כבוד הרב משתמש במעט מים לנטילה, והלא הכנתי למען כבודו מים בשפע". ענה ר' ישראל: "ראיתי והנה המשרתת

צריכה להביא את המים ממרחק, והיא קורסת תחת המשא, וחשבתי שלא מן הדין להדר על חשבונם וכתפם של אחרים".

גזירת הקנטוניסטים

גזרת הגיוס לצבא היתה אחת הגזרות הנוראות שנפלו על יהודי רוסיה. מפעם לפעם היתה המלכות מודיעה כי עיירה פלונית צריכה לספק כך וכך נערים לצבאו של הצאר. הגיוס לצבא היה למשך עשרים וחמש שנה. והנער, שלפעמים היה בן עשר בסך הכול, היה צריך להתנתק ממשפחתו ומעמו. חלק מהמגויסים נהרגו בשדות הקרב של רוסיה. אחרים התבוללו בין הגויים תוך שירותם הצבאי הממושך, נשאו נשים נוכריות, ולא חזרו למשפחתם. ואלה שחזרו לאחר 25 שנים של שהייה בין חיילים רוסים, גסים ושיכורים, היו במצב רוחני ירוד, והיו צריכים לשקם את עצמם. בקושי מצאו להם כלה יהודיה שתתאים לרמתם. ופעמים רבות לא זכו לפגוש את הוריהם, שכבר נפטרו מן העולם.

בדרך כלל היתה הקהילה מפילה גורל, שעל פיו נקבע איזו משפחה תצטרך להקריב את בנה. כשנדעו התוצאות, אבל כבד היה נופל על המשפחות האומללות. הן היו מתחילים לספור את הימים שעוד נותרו להם. אבל לפעמים, לא נעים לספר, קרה שפרנסי הקהילה נהגו שלא כשורה, לקחו שוחד מהעשירים, והפילו את הגורל על בני העניים. ולעיתים אף קרה שהיו חוטפים את בני העניים ללא שום גורל כדי להציל את בני העשירים מהגזרה.

מעשה נורא

מספרים שפעם הוטלה על העיירה סלנט גזירה לתת ילד אחד לצבא. ראשי הקהילה החלו לפזול אל עבר משכנות העניים. והנה לשמחתם, נדמנה אז לאותה העיירה אלמנה ענייה עם בנה היתום. היא היתה מחזרת על הפתחים ומנגנת בתיבת הנגינה שלה.

הם ידעו שאיש לא יגן עליה, שהרי אין לה שום קרוב בעיירה, ולכן החליטו שבנה יהיה הילד שיילך לצבא. הם חטפוהו, שינו את שמו כדי שייחשב לאחד מבני העיירה, ועמדו למסרו לצבא המלך.

זעקות האלמנה הענייה הגיעו עד לב השמים. מאז מות בעלה לפני שנים לא נותר לה דבר בעולמה חוץ מבנה יחידה, ועתה הוא איננו. דעתה נטרפה עליה, היא מרטה את בשרה ותלשה את שערותיה, התרוצצה מבית לבית, דפקה על דלתות גבאי העיר, התחננה על נפשה, אך איש לא שם לב אליה.

כל זה קרה באמצע השבוע. בשבת הזדמן ר' ישראל לאותה העיירה. האישה, בראותה לפניו איש נכבד, נפלה לרגליו והתחננה שיציל את ילדה.

ליבו הרגיש והחם של ר' ישראל שתת דם. הוא פנה אל האלמנה ואמר: אשתדל להצילו, בבקשה היי רגועה, אעשה כל אשר ביכולתי.

במשך כל תפילת השחר התאפק ר' ישראל, אולם לאחר שקידשו על היין וכל נכבדי הקהילה באו לקבל את פני קודשו של הגאון המפורסם, קם ר' ישראל לפתע בקצף נורא ממקומו, והחל לצעוק מרה כנגד פרנסי הקהילה: רוצחים! גונבי נפשות! היאך לא יראתם לגנוב את בן האלמנה?! וכי מפני שהיא ענייה ואין לה כלום, לא מגן ולא מושיע, חושבים אתם שמותר לגנוב את בנה?! לאדם הגון אסור לשהות בקרב חבורת פושעים שכזו. וכך בחמה שפוכה עזב את המקום, והלך לשדות שמחוץ לעיר.

נזיפתו הצורבת של הגאון הצדיק עשתה את שלה, העיר רעשה וגעשה, ופרנסי הקהל נאלצו להחזיר את היתום האומלל אל אמו. רק לאחר שנודע כי היתום שוחרר, הסכים ר' ישראל לחזור לעיירה.

פטירתו

בהיותו כבן שבעים, החליט ר' ישראל שהגיע הזמן לפעול למען חיזוק היהודים בצרפת. באותן השנים מצבה של יהדות צרפת היה בכי רע, רבים מהבנים התבוללו, וסכנת טמיעה ריחפה מעל כל המהגרים לשם.

שנתיים ימים התגורר בפריז ופעל שם למען חיזוק התורה והיראה. הוא אף הצליח למנות שם את אחד מתלמידיו כרב. בוקר אחד ארז את מיטלטליו והודיע למקורביו כי הוא צריך לעזוב. וכשהפצירו בו להישאר, אמר להם שלא טוב למות בפריז.

באותו זמן בני קהילת קניגסברג שבגרמניה, שרבה המלבי"ם עזב את רבנותו שם, ביקשו שיבוא לנהל את עדתם. הוא נענה להם, וישב מעט בקניגסברג. אך לאחר זמן קצר הרגיש כנראה שימיו ספורים, ורצה עוד להספיק להיפגש עם תלמידיו הרבים, למסור להם את הדרכותיו האחרונות, ולראות שוב את מרכזי התורה והמוסר שצמחו והתפתחו לאורו.

הוא הספיק לבקר בקובנה, בוילנה ובמינסק. ביקר גם אצל קרוביו וילדיו. בכל מסעותיו ניסה להסתיר את עצמו, אך ברוב המקרים לא הצליח. הוא כבר היה מוכר בכל מקום, והמוני בית ישראל היו באים לראותו ולקבל את פניו.

לאחר חזרתו לקניגסברג נחלש, וכעבור כמה חודשים, בהיותו כבן שבעים ושלוש, בכ"ה שבט תרמ"ג, השיב את נשמתו הקדושה אל בוראה.

אבל גדול התפשט בישראל. גם אנשים שלא פגשוהו הרגישו את עצמם כתלמידיו, שכן הושפעו מדרכו. לדוגמא, כשנודעה השמועה על פטירתו למרן הרב קוק, שהיה אז בן 18, חלץ נעליו ונהג אבלות של יום, כדין תלמיד על רבו המובהק. וזאת למרות שלא ראה אותו מעודו. ההשפעה של פעילותו של ר' ישראל היה כל כך גדולה, עד שבחור צעיר, גאון ושקדן, צדיק וחסיד, הרגיש עצמו כתלמיד מובהק לר' ישראל.